

Proces komodifikacije delovne sile v slovenski tranziciji

Konstrukcija Romov in dekonstrukcija delavskega razreda

Ali lahko Rome mislimo na antropološki način?¹

»Romi«² so v akademski in javni prostor vstopili sočasno z vseplošnim vznikom preučevanja raznolikosti identitetnih skupin, etničnosti in možnosti njihovega sobivanja v tako imenovanih multikulturnih družbah. O »Romih« se tako po navadi govori kot o družbeno izključenih, marginaliziranih pripadnikih manjšine, ki so žrtve diskriminatornih praks večinske populacije. Obenem se govor zreducira le na Evropo, kjer naj bi Romi predstavljali največjo manjšino brez lastne države. A nedavna³ uveljavitev omenjenih problematik, z njimi povezanih pojmov in interpretacij družbene realnosti se dejansko navezuje na posebne družbeno-zgodovinske okoliščine v šestdesetih letih prejšnjega stoletja. K njihovem razširjanju sta močno prispevala tudi politika »multikulturalizma« iz ZDA in njen nekritičen sprejem v evropskih državnih (tudi znanstvenih) institucijah.

Pojav razprav o rasizmu, spolu in seksualnosti je eden od neposrednih učinkov svetovne revolucije leta 1968, ki je izhajala tudi iz nezadovoljstva množic nad obljubami protisistemskih gibanj o egalitarnejši družbi. A če so ta gibanja⁴ vsaj načelno poudarjala skupne interese in se ukvarjala z vprašanji (sprememb) državne oblasti in ekonomskih struktur, si iz njih izhajajoča gibanja po maju 68 večinoma prizadevajo za pravno-politično priznanje identitetnih/kulturnih razlik med skupinami, ki naj zmanjša družbene neenakosti. Ta kvalitativni preobrat družbenih gibanj izvira iz specifičnega konteksta – povojni napredek je omogočil rast srednjega razreda in uveljavitev političnih zahtev sredinskih

¹ Naslov sem si neskromno sposodila pri prispevku Leonarda Piasera »Les Tsiganes sont-ils bons a penser anthropologiquement?« (*Études tsiganes*, št. 2, Pariz, FSNT, 1994, str. 19–38), v katerem avtor osvetli raznolikost poimenovanj »Romov« in njihovo medsebojno prekrivanje skozi zgodovinsko perspektivo, kot tudi na razlike med lastnimi denominacijami in poimenovanji, ki so bile skupinam pripisane v posamičnih zgodovinskih kontekstih. Piasere tako jasno ovrže vse teorije o obstoju enotne in zgodovinsko utemeljene etnične skupine, ki napolnjujejo sodobni arzenal kulturnih študij in spodbujajo romski nacionalizem.

² Do nadaljnjega bomo pri zapisovanju denominacije »Romi« ohranili narekovaje zaradi podobnih razlogov, kot smo jih navedli v uvodniku.

³ Mednarodna *Encyclopedia of Social Sciences* iz leta 1968 identitete kot take ne omenja, beremo lahko le o psihosocialni identiteti adolescentov, obremenjenih z identitetnimi krizami. Podobno *Oxford English Dictionnary* iz začetkov sedemdesetih let etničnost definira kot redko besedo, ki se nanaša na poganstvo in poganska vraževerja. (Hobsbawn, 1996: 37–40)

⁴ Sem lahko štejemo različna množična gibanja: narodnoosvobodilna gibanja, gibanje za državljanske pravice v ZDA, tudi feministično gibanje.

liberalcev, ki so nasprotovali strukturnim spremembam kapitalističnega sistema, podpirali pa so družbeno-kulturne spremembe. Kolektivne boje proti (imperialni) državi in institucionalnim oblikam represije so nadomestili boji za priznanje partikularnih pravic črnske skupnosti, žensk, homoseksualcev ... in navsezadnje tudi »Romov«. Boj proti različnim oblikam diskriminacije in rasizma je postal osrednji fenomen družbenopolitičnega prostora, ki se manifestira bodisi v bojih različnih »manjšinskih« skupin bodisi s prevlado identitetnih tematik v svetu vednosti (prim. Wallerstein, 2006: 112–113).

»Rome« se je tako začelo obravnavati kot kulturno/identitetno in ekonomsko homogeno skupnost, za katero sta značilni splošna revščina in diskriminacija, ki naj bi izhajali iz nepoznavanja njihove kulture in nestrpne okolice. Zdi se, da sta se uveljavili dve, medsebojno dopolnjujoči se strategiji boja za izboljšanje njihovega položaja: na eni strani je treba poskrbeti za njihovo boljšo vključenost na trg delovne sile, na drugi pa opozarjati na škodljive učinke kulturnega nesprejemanja.

Prvo strategijo utemeljujejo predvsem akademske in politične razprave, ki »Rome« obravnavajo kot »družbeno izključene« člane »podrazreda«, drugo pa njeno sestrsko gibanje za sprejemanje/poznavanje identitetne in kulturne drugačnosti »Romov«, pogosto prek politike priznanja manjšin. A skupna predpostavka teorij »podrazreda« in »družbene izključenosti« je družba večnega napredka, ki pa je v resnici šele posledica specifičnega zgodovinskega razvoja in ne samoumevna danost: kot že omenjeno, je v povojnem obdobju prejšnjega stoletja nepredstavljiva gospodarska rast poskrbela za rast srednjega razreda. Vsi, ki se srednjemu razredu in tej družbi napredka oziroma postmoderni/potrošniški/multikulturni družbi, kot so družbene spremembe nereflektirano odzvanjale v socioloških razpravah, niso »priključili«, so postali družbeno ali razredno »izključeni«. Z druge perspektive – vsi, ki so brez formalne zaposlitve, ki je pred neoliberalnim pohodom večinoma temeljila na polnem delovnem času in zgodovinsko priborjenih delavskih pravicah, niso več obravnavani kot člani družbe: brezposelni mladi, dolgotrajno brezposelni, nezmožni za delo, starejši, brezdomci in nasploh tako imenovani marginalizirani odtlej predstavljajo substrat prebivalcev, ki je s pomočjo določenih znanstvenih inštitutov, vladnih *think-thankov* in bojda nevtralnih organizacij, kot sta denimo OECD in evropska komisija, postal tarča nacionalističnega hujskanja in demografskih politik, zavutih v moralističen diskurz preganjanja asocialnega vedenja in/ali odpravljanja družbene osame/zavrženosti.

Vzrok družbenega izključevanja naj bi namreč izhajal iz dohodkovne neenakosti, se pravi neenakosti v zaposlovanju, ne pa tudi iz neenakosti v bogastvu. Nemara je to tudi razlog, zakaj različne sodobne zemljiške in delničarske rentnike ne obravnavamo kot iz družbe izključene, četudi prav tako ne prejema plačila od dela, ampak od fevdalnega prežitka lastninske pravice. Tako definirana izključenost pa se lahko premaga le z dvigom za delo primernih sposobnosti in integracijo na trg dela ne glede na delovne pogoje, ki so v tem primeru po navadi nižji od formalno priznanih oziroma uzakonjenih (Levitas, 1996: 7–19).

Pri tem je zanimivo, da raziskave, ki »Rome« in preostale družbeno skonstruirane manjšine umeščajo med nepriviligirano/zatirano manjšino, ne vidijo notranjih kontradikcij takega razmišljanja. Pojem manjšine naj bi namreč vseboval kvantitativno dimenzijo maloštevilne skupnosti, medtem ko se uveljavljeni diskurz o manjšinah opira na kvalitativni kriterij: ne govori se o dejanski družbeni manjšini, se pravi maloštevilni skupini privilegiranih, ki poseduje kapital, proizvajalna sredstva in nadzoruje proces proizvodnje, ampak o številni in raznoliki populaciji, ki je družbeno skonstruirana v različne etnične, religijske, spolne... skupine, katerih temeljni

značilnosti sta ekonomska deprivilegiranost in marginalen družbeni položaj, ki se ju ponavadi jemlje za samoumevna.⁵ Uveljavljeno razlikovanje med manjšino in večino tako predpostavlja obstoj neke fiksne meje, ki določajo družbene razlike, pri tem pa ne problematizira točke opazovanja oziroma pozicijo, iz katere se določeni družbeni položaj kaže kot naraven. Še več – posameznike tako imenovane manjšine se ne obravnava z njihovega individualnega položaja, eksistenčnih pogojev in ravnanj, ampak z vidika zadostitve kriterijem »članstva« v tej skupini, kateri sta posebna družbena vloga in položaj določeni »od zunaj«. Tako ostaja diskurz o večinski/manjšinski skupnosti slep za politično-ekonomske hierarhije, ki obstajajo znotraj te družbeno oblikovane manjšine. (Glass, 1962: 34–36)

Kar pa niti ni tako presenetljivo, saj je *raison d'être* različnih identitetnih teorij, na katere se opirata strategiji družbenega »vključevanja«, političnega priznanja in kulturnega sprejemanja Romov, ravno kritika, uperjena proti zgodovinskemu materializmu in njegovemu ekonomističnemu determinizmu (Breznik, 2009: 10). Poleg razrednega konflikta naj bi obstajali tudi drugi načini družbene dominacije, stratifikacije in bojev, ki omogočajo identitetno pluralnost. Tako naj bi koncept identitete za razliko od redukcionističnega koncepta razreda vključeval vse posameznikove dimenzije – spolno, medgeneracijsko, religiozno, kulturno, etnično itn. – in naj bi skupaj z identitetno politiko celoviteje zaobjemal kompleksnost človekovega obstoja ter predstavljal večji emancipatorni potencial.

A zdi se, da se je uveljavljeni kulturalizem ujel v zanko ideologije pravno-politične institucije kapitalističnega sistema, ki odnose med posamezniki prikazuje kot odnose enakosti in svobodnega delovanja. Ta pravna svoboda namreč bolj zaslužnjuje kot pa osvobajajo, in sicer zaradi strukturne pozicije, ki jo zasedata politika in pravo v kapitalizmu. Konstituiranje posameznika kot (pravno) svobodnega je namreč zgodovinski proizvod procesov industrijske revolucije in vsesplošne blagovne ekonomije. Pojem svobodnega delovanja posameznika tako uvede šele tržna ekonomija svobodne menjave, pravno veljavo mu priskrbita francoska revolucija in koncept abstraktnega državljana, legitimacijo pa črpa iz ideologije o avtonomnem delovanju družbenih sfer.

Problem identitetnih diskurzov namreč je, da ne tematizirajo zgodovinskih možnosti obstoja »svobodnega individuuma« in procesa vzpostavljanja družbenih sfer ekonomije, politike in kulture, zaradi česar niso sposobni misliti njihove medsebojne prepletenosti in določenosti, zlasti pa pogojenosti politične in kulturne sfere z obstojem specifičnega načina produkcije – kapitalizma.

[V] družbeni produkciji [...] stopajo ljudje v določene, nujne, od njihove volje neodvisne odnose – v produkcijske odnose, ki ustrezajo določeni razvojni stopnji njihovih materialnih produktivnih sil. Celota teh produkcijskih odnosov sestavlja ekonomsko strukturo družbe, realno osnovo, ki se na njej dviga pravna in politična vrhna stavba in ki ji ustrezajo določene oblike družbene zavesti. Način produkcije materialnega življenja določa socialni, politični in duhovni proces življenja nasploh. (Marx, 1979: 105)

Potemtakem ekonomska sfera družbe skupaj s politiko in pravom, ki legitimirata obstoječa produkcijska razmerja, določa, kako se bo organizirala družbena struktura in z njo vse druge družbene

⁵ Še nekaj podatkov za podkrepitev napisanega: če je bilo razmerje med najbogatejšim in najrevnejšimi državami leta 1820 3:1, leta 1973 44:1, je leta 1992 naraslo na 72:1. Leta 2004 je približno 0,13 odstotka svetovne populacije upravljalo s 25 odstotki vsega finančnega bogastva. Leta 2008 pa je 497 najbogatejših (0,000008 odstotka vse populacije) posedovalo 3,5 trilijona \$ (več kot 7 odstotkov svetovnega BDP). Dostopno na <http://www.globalissues.org/article/26/poverty-facts-and-stats#src19>, 20. december 2012.

⁶ V horizont ideologije (pravne) enakosti so se med drugim ujele študije, ki obstoječe državne institucije opozarjajo na (ne)korektno in (ne)diskriminatorno (medijsko) poročanje o etničnih in deprivilegiranih manjšinah, stanje pa želijo izboljšati s pozivi k novim pravnim regulacijam. Vendar se pravne določbe oziroma členi kazenskega zakonika namesto s spremembami realnih družbenih razmerij ukvarjajo s prepovedjo uporabe specifičnega znaka, denimo »Cigan«, pri čemer ostane njegova ideološka vsebina nedotaknjena. Četudi znak spremenimo in predpišemo uporabo novega, politično korektnega znaka, bo ideološka vsebina prvotnega znaka nedvomno hitro našla novo materialno eksistenco in po potrebi tudi spremenila formo, saj njeni materialni pogoji, ki izhajajo iz realnih razmerij družbene neenakosti, ostajajo nespremenjeni. (Centrih, 2007: 38)

sфере.⁶ Zato identitetni diskurz pade na izpitu takoj, ko ga postavi pred vprašanje razredne razlike. Ker razredno razliko določajo odnosi v sferi produkcije, ki pa so *strukturni odnosi neenakosti*, jo težko enačimo s kulturnimi in preostalimi identitetnimi razlikami, četudi je res, da različne identitete zavzamejo različne strukturne položaje in da so različno situirane v odnosu do vladajoče strukture, kapitalističnega svetovnega sistema. Vseeno pa identitetni boji v ničemer ne ogrožajo obstoja kapitalizma, medtem ko bi odprava razredne delitve pomenila ravno konec obstoječega družbenega sistema. (Meiksins Wood, 2000: 238–255).

To seveda ne pomeni, da civilne svoboščine niso pomembne – seveda so, vendar ne v obliki, kot jo določata kapitalistični sistem in njegova pravna ideologija priznanja pravic. V sferi menjave oziroma cirkulacije se posamezniki sicer kažejo kot enakopravni subjekti, katerih odnose uravnavajo pravne določbe, a v sferi produkcije ostajajo objekt izkoriščanja, katerih edina vrednost je uporabna vrednost, ki jo imajo kot edina družbena sila, ki proizvaja presežno vrednost. Kapital je namreč indiferenten do različnih

kulturnih/religiozних/etničnih/kolektivnih/*life-style* identitet ljudi, ki jih izkorišča – pravzaprav med njimi celo briše razlike in jih enači, ko nanje gleda kot na abstraktno delovno silo, ta nepotrební strošek proizvodnje. Povedano drugače, če se različnim oblikam diskriminacije ne bomo uprli s sistemskega vidika, bomo prej kot za njihovo odpravo ravnali v prid njihovem ohranjanju. Sulice v boju za (kulturne) pravice identitetnih skupin in priznavanje drugačnosti so namreč prav tiste, ki te skupine navidezno izključujejo, le da letijo v drugi smeri. Posamezne skupine sicer lahko dobijo pravice in mogoče večjo vključenost, zlasti na formalni trg delovne sile, a na isti ideološki osnovi in v istih produkcijskih pogojih, ki so jih sprva iz trga »izključili«.

Kar se kaže kot družbena izključenost, je dejansko družbena vključenost, le da ta vključenost poteka na podlagi nižjih mezd oziroma na nižjih ravneh. Kapitalizem namreč nenehno proizvaja rezervno armado delovne sile, ki bo pripravljena – beri prisiljena – pristati na ostrejšje pogoje izkoriščanja, te pa se nadalje zamaskira v voluntaristična diskurza pomoči žrtvam diskriminacije oziroma delovne nesposobnosti/nezadostnosti/nemotiviranosti. Oba načina legitimiranja se opirata na psihologistično ideologijo in njeno metodo partikulariziranja, ki zamaskirata strukturne pogoje neenakosti in prelagata odgovornost za njen obstoj na pleča posameznikov: če so prvi žrtve ene, bojda prirojene, naravne in večne značilnosti skupine, ki naj bi ji pripadali, so drugi krivi osebne neodgovornosti in nesposobnosti priboriti si svoje mesto v kapitalistični bitki (prim. Amin, 2009: 71).

Učinek identitetnega/kulturalističnega diskurza se potemtakem ne kaže v možnosti sobivanja množstva identitet, temveč v tem, da se odmakne debata o kapitalizmu in njegovi totalnosti. Razredno razmerje namreč ni le stvar osebne identitete in odločitve, ampak je *konstitutivno razmerje* za določen družbeni proces, t.j. neprestano akumulacijo kapitala in njegovo ekspanzijo. Na eni strani je tako bojem za priznanje pravic različnih skupnosti, kamor lahko prištevamo tudi politični aktivizem za pravice »Romov«, uspelo premestiti, marginalizirati in zasenčiti vprašanja o egalitarni distribuciji družbenega bogastva v času nepredstavljivega večanja družbenih razlik, obenem pa v okolju naraščajočih migracij in komunikacijskih povezav nevede spodbujajo ideje separatizma, netolerantnosti, šovinizma, patriarhalnosti in avtoritarizma, saj poenostavljajo in reificirajo skupinske identitete. S premestitvijo osrednjega problema in njegovim

reificiranjem tako dejansko delujejo proti logiki, v prid katere se načeloma izjavljajo in na nek način promovirajo družbene neenakosti ter tvegajo kršitve posameznikovih pravic. Na drugi strani pa epistemična blokada, ki jo izvaja kulturalizem v družboslovju in humanistiki, zagotovo ne bi bila tako plodovita, če si kulturne teorije ne bi prisvojile polja preučevanja družbenosti in sebe uspešno postavile kot model za teorijo družbe nasploh. Z »vsesplošno kulturalizacijo spoznavnih predmetov« (Močnik, 2009: 387) je univerza navsezadnje le izpolnila svojo vlogo ideološkega aparata (Althusser, 2000: 79) neoliberalne države in njenega novega upravljanja znanstvenih politik in državnih razpisov.

Ko smo tako pometli pred ideološkim pragom identitetnih diskurzov, da bi se prebili do konceptualnega aparata, je nemara naposled čas za konkretno analizo, ki pa bo za nazaj potrdila uporabno moč izbranih konceptov.

Etnične skupine in hierarhizacija gospodinjstev

Ko bomo v nadaljevanju govorili o Romih in romskih naseljih, pojem Romi razumemo kot označevalec določene etnične skupine oziroma kulturne kategorije skupine ljudi z določenim skupnim vedenjem, ki se prenaša iz generacije v generacijo in ki vsaj teoretično ni vezana na državne meje. (Balibar in Wallerstein, 1991: 76) Kultura neke identitetne skupine je potemtakem le niz pravil oziroma verovanjskih shem, ki služijo socializaciji pripadnikov te skupine in ki jo navsezadnje ločujejo od preostalih. Poleg etnij v kapitalizmu obstajata še dve kategorizaciji skupin ljudi oziroma tako imenovanih ljudstev, in sicer rasa ter nacija. Četudi se vse kategorije legitimirajo na neki preteklosti, ki naj bi utemeljevala njihovo časovno kontinuiranost in medsebojno povezanost priznanih članov, pa so te kategorije predvsem politični konstrukti, ki so odvisni od specifične zgodovinske situacije, kar je navsezadnje tudi razlog za njihovo nekonsistentnost in nestalnost. Etnija, rasa in nacija so dejansko iz istega testa, vzrok njihove pojmovne raznolikosti pa lahko pripišemo zgodovinski strukturi kapitalistične svetovne ekonomije: rasa ustreza osni delitvi dela na center – periferijo; nacija se nanaša na politično nadstrukturo, tj. rojstvo suverenih držav, ki tvorijo in izhajajo iz meddržavnega sistema; etnična skupina pa je vezana na pojav gospodinjstev, ki omogočajo ohranjanje elementov nemezdne delovne sile v akumulaciji kapitala. Obstoj posamezne kategorije je potemtakem odvisen predvsem od skupine z večjo družbeno močjo, ki tvori kvalitativno in ne nujno tudi kvantitativno večino. Ker pa se vladajoče skupine in njihovi interesi skozi zgodovino spreminjajo, je tudi to, kar je relevantno za aktualno politiko vladajočih, predmet nenehnih reartikulacij.

V nacijo, raso oziroma etnijo se povezujejo različna gospodinjstva skladno s pozicijo, ki jo zavzemajo v strukturi kapitalističnega sistema. Za razliko od Wallersteina bomo mi dejali, da niti delavci niti kapitalisti niso izolirani posamezniki, ampak so z drugimi osebami povezani v gospodinjstva, največkrat na podlagi družinskih vezi, dolžnost članov gospodinjstva pa je zlasti skrb za dohodek skupnosti in udeležnost pri njegovi porabi. Hierarhijo gospodinjstev po vrsti in višini prejetih dohodkov pa legitimirata ideološka dvojčka univerzalizma in partikularizma: če ideologija univerzalizma upravičuje predvsem privilegije skupine ljudi, ki imajo vodstvene in nadzorne položaje, rasizem in seksizem s pomočjo tako imenovanih naravnih, večnih resnic, ki so enkrat kulturnega, drugič pa biološkega izvora, ideološko podpirata neprestano večanje družbenih razlik. Tako rasizem in seksizem skupaj z univerzalizmom koristita kapitalskemu oplajanju, ko prikrivata strukturno realnost in ločujeta ter atomizirata razred razlaščenih in

⁷ Po Wallersteinovem mnenju se družbena moč meri le znotraj posamezne države in tako je edina razlika med nacijo in etnijo v tem, da ima država načeloma le eno nacijo, a več etničnih skupin. Wallerstein izhaja iz obstoječega produkcijskega načina in tako ne preseneča, da tudi obstoj različnih vrst »ljudstev« misli znotraj državnega okvira, saj ravno država zagotavlja družbeno reprodukcijo razrednih družb. Za širšo analizo, zlasti pa teoretizacijo nacije kot nacionalne ničte institucije, ki omogoča sporazumevanje članov modernih, razrednih družb, glej Močnik (1999).

⁸ Vsi empirični podatki o Občini Grosuplje se nahajajo na spletni strani občine, http://www.grosuplje.si/portal_obcina/www/index.php, 15. november 2011.

⁹ Strukturni razlogi priseljevanja in zlasti profit slovenskega gospodarstva na račun izkoriščanja tuje delovne sile glej spodaj.

¹⁰ V popisu romskih naselij leta 2006 se je 158 prebivalcev opredelilo za Rome, 12 za »pol Slovenec, pol Rom«, 7 za Slovence in 6 kot ostalo. Popis je potekal v okviru terenske raziskave, ki sva jo opravila s kolegom Gregorjem Steklačičem maja 2006. Celotna raziskava je bila sestavljena iz dveh vrst anket: ena je bila namenjena posameznikom, starejšim od 12. let, druga pa vsaki gospodinjski enoti.

izkoriščanih. Etnizacija skupin potemtakem rešuje eno osnovnih kontradikcij historičnega kapitalizma: pravno enakost, ki pa je vedno v službi vladajočih, in dejansko neenakost v produkcijski sferi. Statusno-identitetne skupine (nacije, rase, etnične skupine, verske skupnosti, Wallerstein dodaja še spolno pripadnost in usmerjenost) potemtakem niso arhaični prežitki, temveč so produkt modernega sveta, ki imajo poleg tega čedalje pomembnejšo vlogo znotraj svetovnega sistema (Balibar in Wallerstein, 1991: 71–83; Wallerstein, 2006: 46–56).⁷

Romi v Grosuplju

Mesto Grosuplje (6831 prebivalcev)⁸ je največje naselje Občine Grosuplje (18.808 stalno prijavljenih prebivalcev), ki leži nekaj kilometrov jugovzhodno od Ljubljane. Je sodobno mesto v različnih pogledih. Mestna krajina se spreminja v prid profitnih dejavnosti (zlasti z gradnjo različnih trgovskih središč, barov in blokovskih stanovanj visokega cenovnega razreda). Skladno s tržno usmerjeno mestno politiko je naraščanje prebivalstva obratno sorazmerno gradnji javnih vrtcev, šol in preostalih javnih površin. Glavno mestno razvedrilo tako predstavlja posedanje v premmnogih barih, za katere bi lahko dejali, da imajo podobno vlogo kot vaške gostilne, cerkveni prostori ali gasilski domovi, ki so zaradi politik denacionalizacije in mestnega pridobitništva postali edini »skupen prostor« vaških skupnosti po izgubi javnih prostorov. A nasprotno od skupnostnih prostorov, ki so bili namenjeni *vsem*, so bari, Cerkev in gasilski

domovi namenjeni le članom, pa naj se članstvo meri po dohodku, veroizpovedi ali pa izbiri prostočasne dejavnosti (prim. Dragoš in Leskošek, 2003: 48). Ne preseneča, da se Grosuplje po navadi prišteva k spalnim naseljem, za katere so značilni »skupnostna nedejavnost, odtujeni odnosi, odsotnost skupnostnih mrež ali odsotnost skupnostne produkcije« (Dragoš in Leskošek, 2003: 51).

Če skupnostna produkcija upada, pa podjetniška kar cveti. Občina je zgradila sedem obrtniško-podjetniških in industrijskih con, s svojimi različnimi programi in ustanovami (Medobčinski sklad za razvoj malega gospodarstva, Urad za finance, gospodarstvo in družbene dejavnosti, Družba za razvoj Grosuplja, Območna obrtna zbornica, Združenje podjetnikov) pa finančno spodbuja delovanje 1493 podjetnikov, samostojnih podjetnikov in zavodov. Mesto je relativno mlado, saj je šele industrializacija v šestdesetih letih sprožila pomembnejše priseljevanje, tudi iz bivših republik SFRJ.⁹ Pravzaprav je bila neposredna odvisnost industrijskega in gradbenega sektorja od dela priseljenih delavcev splošna značilnost tedanjega slovenskega gospodarstva (Zorn, 2010: 25). Danes bi lahko med pomembnejše industrijske obrate v Grosuplju uvrstili Black&Decker, ki izdeluje električne stroje, Mizarstvo Motvoz, Pekarno Grosuplje in Kogast, gostinsko-kovinsko galanterijo.

V Grosuplju in njegovi neposredni bližini je tudi pet naselij z večinskim romskim prebivalstvom¹⁰. Romi so v Grosuplje prišli s trebuhom za kruhom v začetku industrializacije v šestdesetih letih prejšnjega stoletja, ko sta se v okolici mesta vsaka zase naselili dve romski družini. Približno dvajset let kasneje se je skupina Romov iz naselja Malo Mlačevo preselila na deponijo Stohan,

nekaj let zatem so se prve barake pojavile na polju za železnico, v neposredni bližini avtobusne in železniške postaje, v istem času pa so se tudi Romi, ki so prišli iz območja Krke, v prikolicah nastanili za mestnim pokopališčem. Družina, ki se je sprva ustalila v Oazi, ki leži približno dva kilometra zunaj centra Grosuplja v smeri Krka, se je v drugi polovici sedemdesetih let preselila kakih dvesto metrov nižje – naselje, ki ga tvorijo štiri, večinoma enosobne barake, se danes imenuje »Pri Nikotu«. V Oazo se je namreč tedaj preselila družina iz Ponove vasi. Če sta se ti družini selili zaradi lastnih potreb, so Romi iz naselij »Za železnico«, »Stohan« in »Za pokopališčem« morali zapustiti svoja bivališča zaradi zunanje prisile.

Občina Grosuplje se je namreč pred približno desetimi leti odločila za gradnjo stanovanjskih blokov na polju za železniškimi tiri, v neposredni bližini ozemlja, kjer so tedaj živele romske družine. Zato je približno kilometer nižje od območja novogradnje za industrijsko cono, na najbolj mokrotnem delu grosupeljskega kraškega polja postavila betonske plošče kot osnovo za bodoče barake, napeljala vodovod in tja prisilno preselila romske družine iz treh omenjenih naselij. Javnost seveda ni slišala toliko o predvideni profitni gradnji kolikor pa o neurejenih, nelegaliziranih in nemoralnih naseljih z nizkim higiensko-sanitarnim standardom¹¹ ter o občinski politiki pozitivne diskriminacije in njeni pripravljenosti za izboljšanje življenjskih razmer Romov.

S prisilnim bratenjem družin se večina preseljenih prebivalcev ni strinjala. Smrekec, ki je bilo zasnovano kot enotno naselje, se je tako od samega začetka razdelilo na Smrekec1 (52 prebivalcev) in Smrekec2 (53 prebivalcev), med katerima teče majhen potok, naselji pa sta si kmalu uredili tudi ločeni dovozni cesti. Ena izmed družin, ki je bivala za mestnim pokopališčem, se je raje odločila za nakup lastnega kmetijskega zemljišča na polju, ki leži ob cesti v Ponovo vas, smer Št. Jurij, naselje pa se danes imenuje Banat (27 prebivalcev). V nasprotju s Smrekcema, ki sta v občinski lasti, so zemljiške parcele, na katerih stojita Oaza (20 prebivalcev) in Pri Nikotu (28 prebivalcev), delno v občinski in delno v zasebni lasti.

Smrekec je od decembra 2009 tudi edino romsko naselje z električno napeljavo (tako imenovana »kamp« elektrika), a brez kanalizacije, tako da nobena baraka nima urejenih ne sanitarij ne kopalnice. Vse odplake potemtakem odtekajo po naselju in povzročajo neprijeten vonj, pojavljajo se tudi miši in podgane. Do naselja vodi zelo slaba oziroma praktično neprevozna makadamska cesta. Dvosobne lesene barake so v slabem stanju (namesto oken imajo nekateri polivinil) in brez vsakršne izolacije. Pozimi je v njih ledeno, poleti vročično. Okrog barak je nasut pesek, in kadar dežuje, je naselje poplavljen, saj se lahko deževnica zbira le v luknjah. Barakarski naselji Pri Nikotu in Banat, kjer prebivata v vsaki po ena razširjena družina, sta podobno brez električne in vodovodne napeljave, brez urejene kanalizacije in sanitarij ter s slabim dovozom. V Oazi, ki se jo ima za zgled »urejenega romskega naselja«, so prav tako postavljene lesene, a ometene barake z več prostori. Prebivalci najmanj številčnega naselja še vedno nimajo elektrike, imajo pa urejeno kanalizacijo, vodovod, sanitarije in kopalnice.

Leta 2006 jih je med odraslimi prebivalci v petih romskih naseljih enaindvajset imelo končano osnovno izobrazbo, trije so opravili poklicno, vajeniško ali industrijsko šolo, brez osnovne izobrazbe pa je bilo štiriintrideset odraslih. Večina prebivalcev romskih naselij v Grosuplju tako predstavlja nižje kvalificirano delovno silo.

V času naselitve v Grosuplje so Romi dohodke v gospodinjstvo prinašali iz različnih virov: nabiranje gob in zelišč (38 odstotkov); sezonska (32 odstotkov) (zlasti kot hlapci na kmetijah)

¹¹ Naselje naj bi bilo »po besedah župana nevzdržno iz sanitarno zdravstvenega vidika, po videzu zanemarjeno, Romi pa so zaradi agresivnosti in neprilagodljivosti izrazito moteči za okoliško prebivalstvo, kar povzroča konfliktno situacije in napetosti, te pa rastejo iz dneva v dan,« dostopno na: http://www.varuh-rs.si/index.php?id=1370&tx_ttnews%5Bpointer%5D=52&tx_ttnews%5Btt_news%5D=132&tx_ttnews%5BbackPid%5D=48&cHash=daff9eaa30, 15. november 2011.

¹² Več informacij o zavajanju javnosti na http://www.mddsz.gov.si/si/delovna_podrocja/trg_dela_in_zaposlovanje/delo_na_crno/skupaj_ustavimo_delo_in_zaposlovanje_na_crno_za_svetlo_prihodnost/, 15. november 2011.

in redna zaposlitev (7 odstotkov) (še posebej v Komunalnem podjetju Grosuplje, v lokalni železarni in na žagi, v Gradbenem podjetju Grosuplje, v proizvodnji podjetij Gorenje Tiko, v Black&Deckerju, Motvozu in platno); zbiranje starega železa (11 odstotkov) in barvnih kovin (11 odstotkov); prosjačenje (11 odstotkov); iz naslova socialne pomoči (22 odstotkov); glasbeni nastopi (1 odstotek) in drugo (3 odstotke).

Leta 2006 pa so bili za določen čas zaposleni trije Romi, in sicer v avtopralnici, v šoli kot šolski pomočnik in na Deponiji za ravnanje z odpadki, od tega sta odtlej dva že izgubila službo. Veliko se jih je preživljalo z nabiranjem odpadlega železa, nekateri so še vedno opravljali sezonska dela (spravilo poljščin z njive, gradbena dela), le redki so še nabirali gobe in zelišča za prodajo in tako je bilo preživetje praktično celotnih naselij odvisno od socialne pomoči. Omenimo lahko, da je večina današnje romske populacije v Grosuplju v aktivno življenjsko obdobje stopila v posebnem zgodovinskem momentu, in sicer v času samostojne Slovenije.

Prihodki v gospodinjstva z večinskim romskim prebivalstvom danes torej izhajajo iz različnih virov, kar navsezadnje ni nič posebnega. Kot pravi Wallerstein, skoraj ni gospodinjstva, ki se ne bi preživljalo z različno kombinacijo petih virov dohodka (mezda, proizvodnja drobnega blaga, samooskrba, renta, transferna plačila), in dejansko je malo družinskih gospodinjstev, ki ne bi imela niti enega od njih. Lahko torej rečemo, da je večina romskih gospodinjstev polproletarnih, saj v večini od njih dohodki od plač znašajo manj od polovice celotnega dohodka gospodinjstva. Polproletarna gospodinjstva so kapitalistom ljubša od proletarnih – za preživetje polproletarnih gospodinjstev skrbi dodatni dohodek, ki ne prihaja iz mezde in ki ga povečini prispevajo člani gospodinjstva, ki niso v mezdnem razmerju. Iz tega izhaja razlog za strukturno tendenco zaposlovanja »polproletarnih« delavcev, ki so hkrati voljni in primorani, da se vključijo v mezdni stroj pod kakršnimi koli pogoji. Hkrati ko delodajalec premaga delavca v boju za ohranjanje minimalnega plačila in mu torej lahko nameni nižje plačilo za opravljeno mezдно delo, si poveča profit oziroma presežno vrednost. Tako so člani gospodinjstva, ki ne opravljajo mezdnega dela, posredno vpeti v kapitalistični proces (četudi navidezno niso vpeti v neposredni kapitalistični proces), saj s svojim dohodkom, ki je namenjen reprodukciji delovne sile oziroma posameznega gospodinjstva, vzdržujejo osnovo za obstoj kapitalizma – rezervno armado delovne sile.

Četudi je rast polproletarnih gospodinjstev splošen učinek neoliberalne politike, se romska gospodinjstva v Grosuplju preživljajo zlasti s pomočjo transferjev v obliki državne socialne pomoči in pobiranjem železa, ki ga opravljajo na črno. Njihova situacija ni ne edinstvena ne nekaj novega, vseeno pa je v našem družbeno političnem prostoru izjemno rizična, saj neoliberalni pohod nenehno ogroža obstoj socialne države, ki deluje v javno dobro svojih državljanov, ne pa v prid privatnemu bogatenju lastnikov kapitala. Poleg tega je slovenska država v letošnjem letu z zakonom o preprečevanju dela in zaposlovanja na črno¹² napadla tudi neformalni sektor, pri tem pa je zanimivo, da jo upad priliva davkoplačevalskega denarja ne skrbi, denimo ko sprejema zakone o uvajanju prekarnega dela in agencij za posredovanje delavcev.

Obdobje prehoda

Konec osemdesetih smo bili priče burnemu dogajanju. Sprememba družbenopolitičnega sistema je namreč potekala na dveh nivojih: politično se je prehod iz večnacionalne v (eno)nacio-

nalno državo zgodil s pomočjo uvedbe parlamentarne demokracije; na gospodarski ravni pa je samoupravljanje, ki je temeljilo na družabni lastnini, zamenjal neoliberalni tržni kapitalizem.

Prva sprememba med drugim zadeva subjekt državne suverenosti in njegovo transformacijo. Ustava SFRJ iz leta 1974 za dejanski zgodovinski subjekt določi delovne ljudi (eksplicitno omenja delavce, kmete, delovno inteligenco in vse napredne ljudi Jugoslavije), ki jih vodi njihova Komunistična partija. Državljeni SFRJ so tako vsi prebivajoči na njenem ozemlju, ne glede na statusno-identitetno skupino, ki ji pripadajo, saj je ustavnost jugoslovanskega naroda izhajala iz narodnoosvobodilnega boja ter socialne revolucije med in po 2. svetovni vojni. Jugoslovanski državljani in stalni prebivalci Slovenije so bili tako v pravicah in dolžnostih izenačeni z domačini, diskriminacija in zavračanje priseljencev pa nista bila ne sistemska ne samoumevna (Centrih v Zorn, 2010: 29).

Nasprotno pa je nacionalni projekt poenotenja kulturne in politične elite na koncu 20. stoletja temeljil na identitetni oziroma kulturni osnovi in tako je zgodovinski subjekt neodvisne Slovenije slovenski narod – slovenska ustava iz leta 1991 Republiko Slovenijo definira kot državo vseh svojih državljanek in državljanov, ki temelji na večstoletnem boju za narodno osvoboditev –, suverenost pa postane suverenost večinskega naroda. Če je socializem prebivalce obravnaval v razrednih kategorijah – kot delavce, v osamosvojitveni evforiji v ospredje stopijo etnične dimenzije.

Nemara bi ravnali podcenjujoče, če bi verjeli, da lahko etnonacionalistično pranje možganov učinkuje kar čez noč in da lahko spremembe v ideološki nadstavbi določajo spremembe odnosov v produkcijski sferi. Ne smemo pozabiti, da sta razpad socialistične in oblikovanje nove države potekala brez večjih pretresov, saj so oblast obdržale vladajoče skupine nekdanjega enostrankarskega razreda zahvaljujoč ideološki »prožnosti«, ki jo je prejšnji sistem dosegel v

¹³ Naraščanje brezposelnosti v Sloveniji je potekalo nekako takole: 10.000 brezposelnih leta 1980, 29.000 (3 odstotki) leta 1989, 44.000 leta 1990, dve leti kasneje 1992 pa je bila brezposelnost že 12,6-odstotna (164.000 ljudi) (Zorn, 2010: 35).

svojih poslednjih izdihljajih in s podporo bivše kulturniške elite. Vladajočim oblastnikom je tako uspelo razredno ločnico prenesti v iluzorne kulturne ločnice, s čimer so si zagotovili ideološke pogoje za vzpostavljanje razmerij gospodstva, vzpostavitev privatne lastnine pa je ob sočasnem pojemanju institucij kolektivnega

delovanja, solidarnostnih vezi in z večanjem družbenih neenakosti poskrbela za vznik ideologije individualizma. Lahko bi dejali, da se je baza skupnega pridobitniškega interesa dokončno izoblikovala s procesom denacionalizacije, ki je omogočila »prvotno akumulacijo kapitala«. Dragoš in Leskošek (2003: 37) denacionalizacijo imenujeta »največji 'socialni' transfer vseh časov«, saj je slovenska država edina na svetu, ki je denacionalizacijo uvedla v obsegu stodontnega vračanja v naravi, vključno s fevdalno lastnino. Denacionalizacijski dekret je namreč omogočil vračilo po vojni odveztega premoženja, vključno s fevdalnim, ki je bilo odvzeto že v »meščanskem« režimu stare Jugoslavije. Četudi naj bi denacionalizacija služila popraviljanju krivic z vzpostavljanjem pravičnega stanja, je dejansko občutno povečala neenakost na eksistenčno najpomembnejših področjih, in sicer v dohodku iz lastnega dela in premoženja. Leta 1998 je tako dohodek iz plače med najbogatejšimi predstavljal le 29,1 odstotka dohodka celotnega gospodinjstva (Hanžek in Gregorčič, 2001: 98). Z Wallersteinovim besediščem bi lahko dejali, da je v prvem obdobju slovenske tranzicije veliko gospodinjstev živelo od transferjev, le da so enim pomagali preživeti, drugim pa obogateti. Denacionalizacija ni namreč nič drugega kot vrsta državnih transferjev za redistribucijo bogastva (Wallerstein, 2006: 46).

Denacionalizacija pa za tukajšnjo razpravo ni pomembna le z vidika večanja družbenih neenakosti po osamosvojitvi, temveč tudi v zvezi s transformacijo družbene lastnine in njenih daljnosežnih posledic tako na ideološki kot materialni ravni, ki jo debate o legalizaciji, urejanju in kar je podobnih infrastrukturnih zagat v zvezi z romskimi/ilegalnimi naselji, praktično ne omenjajo. Proces denacionalizacije je namreč prej družbeno zemljo dal v roke privatnim lastnikom in veliko naselij, ki so bila dotlej povsem zakonito postavljena na zemlji v družbeni lasti, je s pravno uredbo postalo ilegalnih. Če je nov pravni sistem dal podlago zahtevam po preselitvah romskih naselij po letu 1991, pa je osamosvojitvena nacionalistična evforija določila politiko preseljevanj, navadno v segregirana in infrastrukturno slabo urejena območja in ne, denimo, v neprofitna stanovanja.

Obdobje prehoda (*reload*)

Izjemno sovražni nacionalistični javni diskurz, ki se je uveljavil v času vzpostavljanja novega politično-ekonomskega sistema, ima pravzaprav dva izvira, ki ju povezuje podtalnica kapitala: treba je bilo določiti kriterije za pridobitev državljanstva, državljanskih pravic in obseg iz njih izhajajočih socialnih pravic ter kriterije, komu se dodeli manjša košarica socialnih pravic oziroma se ga odpusti – praksa, ki je bila v prejšnjem sistemu ideološko in pravno nedopustna. Preprosteje, v prvi polovici devetdesetih let prejšnjega stoletja – še posebej v času pred izvedbo prvih kolektivnih pogajanj socialnih partnerjev! – sta bila osrednja tema slovenske politične elite vprašanje novega slovenskega državljanstva v povezavi s »slovenskostjo« in politika zaposlovanja tujcev, ki si je politično pomembnost priborila zlasti zaradi naraščajoče brezposelnosti.¹³

Slovenske tovarne so namreč z osamosvojitvijo in odprtjem meja izgubile pomemben jugoslovanski trg in državno zaščito ter postale udeleženske mednarodnega trga konkurenčnosti.

¹⁴ V drugi polovici dvajsetega stoletja, v času tako imenovane informacijske revolucije, so kapitalistično produktivni postali zlasti finančne transakcije, razvoj informatike in tehnologij ter intelektualne in nematerialne dejavnosti, medtem ko so se industrijski obrati materialne proizvodnje preselili na periferna območja s cenejšo delovno silo in »prožnejšo« delovno zakonodajo.

Tržni mehanizmi so vplivali tudi na organizacijske spremembe nemalo podjetij, ki so fordistični model počasi zamenjala s postfordističnim (Stanojević, 2008: 26–32). Zapiranje tovarn, odpušcanje delavcev, neredno izplačevanje plač in stavke so bile in so posledice strukturnih sprememb¹⁴ na svetovni ravni ter reorganizacije in revalorizacije dela v prid tako imenovani kognitivni proizvodnji, ki jim v čedalje ostrejših razmerah tržne konkurence niso mogli ubežati niti grosupeljskih »tigri«.

Večanje splošne socialne ogroženosti in negotovosti pa lahko vodi le v rast družbenih napetosti, konfliktov ter diskurza nestrpnosti, ki slabijo delavsko solidarnost in moč delavskega gibanja.

Poleg tega je v času uvajanja novega gospodarskega sistema in prvih kolektivnih pogajanj (od 1987 do 1992) delavsko gibanje temeljilo zlasti na delavcih fordističnih tovarn, ki so imeli bolj ali manj zagotovljeno zaposlitev z vsemi zgodovinsko izborjenimi socialnimi pravicami. Sindikalno gibanje je v kolektivnih pogajanjih v času osamosvajanja sicer izbojevalo, bolje ubrnilo, osnovne delavske pravice, ni pa se ukvarjalo s samim konceptom zaposlitve. Večino gibanja so namreč sestavljali delavci fordističnih tovarn, ki so bolj ali manj zaposlovali za poln delovni čas (Stanojević, 2008: 26–32). Zaradi *videza* zagotovljenega dela združeni delavci tako niso artikulirali vprašanja zaščite v primeru brezposelnosti in prekarizacije dela. Vprašanja, kdo postane tehnološki presežek in koga se zaposli mimo ustaljene legitimne prakse, pa se vedno artikulirata na osi etničnega hierarhiziranja delavcev in delavk (prim. Zorn, 2010: 20).

Kot smo lahko videli, sodijo prebivalci v romskih naseljih v Grosuplju predvsem v skupino nizkokvalificiranih delavcev, zato si bomo podrobneje pogledali zlasti dogajanje v sektorjih, ki se jih po navadi povezuje z nizkokvalificirano delovno silo – in ki predstavljajo steber slovenskega gospodarstva. Kljub zagotovljenim državnim naročilom (gradnje avtocestnega omrežja) in visokemu povpraševanju po storitvah – torej zagotovljenemu dobičku, ki bi načeloma lahko omogočil dostojno plačilo delavcev – je državna politika gradbeni, kmetijski in gozdarski sektor določila kot deficitarno področje, nizko zaposljivost pa je ohranjala z ideologijo »umazanega dela« in vzdrževanjem nizkih mezd, ki stalno prebivajočemu delavcu v Sloveniji ne bi omogočila (dostojnega) preživetja. Tako je v gradbeništvu, kmetijstvu in gozdarstvu primanjkovalo delovne sile, saj se domači delavci v teh dejavnostih predvsem zaradi slabih delovnih razmer in nizkih mezd niso želeli zaposlovati. Nasprotno pa tuji delavec kapitalistu predstavlja cenejšo delovno silo in torej večji profit: slednji mu lahko ponudi nižjo mzdo – pogosto pride imigrantski delavec v Slovenijo sam, brez družine in »dodatnih« bremen, saj njegov matični dom ni daleč, obenem pa nima zaščite lokalnih sindikalnih organizacij in sistema družbeno priborjenih pravic, zato ga lahko delodajalec izsiljuje tudi z daljšim delovnim časom in napornejšim delom. Ko pa ga ne potrebuje več, mu le prekine delovno dovoljenje, srboriteži pa slej ko prej pridejo v roke organom pregona, ki nato poskrbijo za njihov odhod (Breznik, 2005: 136–140). Izjemno nacionalistični in šovinistični diskurz proti vsem tujcem slovenskega naroda in njegove biti je tako nudil legitimacijo za fleksibilizacijo dela brez varnosti, danes vsesplošno prekarizacijo, ki so jo sindikati na pogajalsko mizo postavili šele nedavno.

A Slovenija je priseljevanje delavcev iz preostalih regij Jugoslavije poznala že pred razpadom Jugoslavije. Nemalo izmed teh delavcev, ki so navsezadnje na enak način kot vsi preostali, ideološko in zakonsko prepoznani državljani Slovenije, prispevali k ustvarjanju skupnega premoženja, je bilo s transformacijo družbene lastnine v zasebno izključenih iz delitve tega premoženja v obliki certifikatov in možnosti odkupa stanovanja po nekomercialnih cenah, to prakso pa je še podkrepil

¹⁵ Registracijo prebivalstva v Sloveniji ureja zakon o prijavi bivališča, izhajajoč iz pravice posameznika do svobode gibanja in izbire prebivališča, skladno z 32. členom ustave RS. (Glej zakon o prijavi prebivališča, Uradni list RS, št. 59/06 – uradno prečiščeno besedilo.)

postopek pridobitve državljanstva, za katerega so morali priseljenci za razliko od domačinov zaprositi. Stalno bivališče¹⁵ je bil eden osrednjih kriterijev pridobivanja državljanstva za vse že prebivajoče na ozemlju nastajajoče države. Prijava stalnega bivališča pa je bila od začetka onemogočena tistim, ki so bivali v tako imenovanih

začnih bivališčih, se pravi v samskih domovih ali nelegalnih stanovanjskih objektih oziroma barakarskih naseljih, ki jih je bilo v okolici Ljubljane leta 1980 osemnajst (Zorn, 2010: 25–29).

Romi v Grosuplju imajo še danes pogosto prijavljeno stalno prebivališče na hišnih številkah, ki so še pogosto le fiktivne ali pa jih sploh ni. Seveda brez zapletov ne gre: Občina Grosuplje je tako marca 2003 na upravno enoto poslala dopis, v katerem jo je okarala za nevestno izpolnjevanje dolžnosti, saj naj bi se slednja preveč »liberalizirala« in prijavljala stalna bivališča Romov na podlagi fiktivnega in neobstoječega naslova, četudi naj Romi ne bi izpolnjevali pogojev za pridobitev stalnega prebivališča v občini (Škraba, 2007: 120). Nemalo Romov dejansko sodi v etnično heterogeno skupino 25.671 izbranih iz državnega registra, ki so bili izključno pripadniki drugih narodov nekdanje Jugoslavije z državljanstvom SFRJ (Bošnjaki, Srbi, Hrvatje, Črnogorci, Makedonci, Albanci, Romi in kakšen Slovenec iz etnično mešanega zakona oziroma rojen v eni od drugih republik bivše SFRJ), medtem ko tujcev nedržavljanov SFRJ izbris ni doletel. Pri tem je pomembno, da status državljanstva določa vse preostale pravice – etnično pestri skupini izbranih je bilo skupno to, da so formalno ostali brez pravic iz naslova vzgoje, izobraževanja, zdravja in socialnega zavarovanja. Brez države, ki bi »stala za njimi«, so »izbrisani« podobno kot imigrantski delavci postali najprikladnejša žrtev kapitalskega izkoriščanja.

Prebuditev v moro evropskega sna

Z vpeljavo tržnega modela, spremembo političnega sistema in pogajanji za vstop v zvezo Nato in EU se je Slovenija dokončno podredila neoliberalnemu odgovoru na krizo v osemdesetih letih prejšnjega stoletja. Politično arena odteje zavzemajo mednarodne institucije (Mednarodni denarni sklad, OECD, Svetovna banka, kasneje tudi evropska komisija itn.) in vladajoči izkoriščevalski razredi vsake države, katerih skupni interes omogoča njihovo globalno konsolidacijo in vsiljevanje neoliberalne politike vsem državam (Močnik, 2006: 15–17). Deregulacija, privatizacija in odpiranje meja mednarodnemu kapitalu postanejo osnovne dolžnosti vlad na periferiji kapitalističnega centra, katerih edini instrument ostaja demografska politika, se pravi prilagajanje domačega trga delovne sile potrebam kapitalističnega izkoriščanja.

Gradualno podrejanje državnih politik in večanje stopnje izkoriščanosti delovne sile gre v primeru Slovenije razumeti dobesedno – tranzicijski »uspeh« v devetdesetih je namreč posledica začetne sorazmerne razvitosti države v SFRJ, ne poslušanja liberalnih nasvetov, ki ga je s pomočjo manifestacij proti privatizaciji *à la* Jeffrey Sachs izbojeval organiziran delavski razred, kot tudi privolitve delavskega razreda na nižje mezde. A ihta po pridružitvi v EU je pospešila čedalje večjo liberalizacijo trga delovne sile in demontažo institucij socialne zaščite, ki je svoj vrhunec dosegla z desno vlado (2004–2008) in njeno izrecno napovedjo napada na socialno državo. Takrat je ponovno močno sindikalno gibanje sicer ustavilo sprejemanje radikalnih neoliberalnih reform, zlasti uvajanje enotne davčne stopnje, žal pa ni uspelo ustaviti privatizacije javnih storitev, nižanja socialne varnosti zlasti ob izgubi zaposlitve, vsesplošnega uvajanja negotovih oblik zaposlitve ipd. (Močnik, 2008: 78)

Tako nacionalni akcijski program zaposlovanja (NAPZ) iz leta 2004,¹⁶ ki je v popolnem sozvočju z evropsko politiko zaposlovanja in s cilji lizbonske strategije na področju dela in zaposlovanja, določa politiko zaposlovanja za težje zaposljive osebe, kamor sodijo: ženske, dolgotrajno brezposelni (sem sodi tudi večina odraslih Romov), starejši od 55 let in mladi do 25. leta. Poleg spodbujanja samozaposlovanja (str. 14), privatiziranja solidarnostne vezi z nastajanjem socialnih podjetij in kooperativ (str. 12) in menedžerizacije zavodov za zaposlovanje¹⁷ je vlada po priporočilih EU pripravila tudi program zaposlovanja preko javnih del, s katerim se je v sedmih letih med drugim zaposlilo 31 romskih pomočnikov in 30 romskih koordinatorjev. A zaposlovanje prek javnih del ne poskrbi le za statistični padec brezposelnosti, ampak tudi legitimira in posplošuje neoliberalno delovno pogodbo, ki ne omogoča dolgoročne zaposlitve z zgodovinsko izbojevanimi socialnimi pravicami ter daje zakonsko podlago uveljavljanju nižjih mezd. Delavci brez pravic so prepuščeni izkoriščanju delodajalca, ki jih lahko kadarkoli odpusti. NAPZ tako na podlagi lizbonske strategije institucionalizira fleksibilnost delovne sile, s čimer Evropska unija breme konkurenčnosti le prenaša na delavske razrede zlasti perifernih držav. Poleg tega je vprašljiva tudi sama struktura zaposlenih, saj se prek javnih del zaposluje predvsem moške za opravljanje enoličnega, fizičnega dela. Kar ideologija predstavi kot »umazana, nečastna dela«, so dejansko le podplačana dela, ki potekajo v izjemno dereguliranih delovnih pogojih, od katerih se morata slovenski delavec in delavka čim prej ločiti, če ne želita pasti v začarani krog revščine in družbene izključenosti (Urh, 2009: 84–90, gl. tudi Breznik, 2005: 137–139). Za večje zaposlovanje nižje kvalificiranih, ki v Sloveniji še vedno predstavljajo velik delež,¹⁸ vlada tako spodbuja negotove oblike zaposlovanja, ki ne omogočajo eksistenčne varnosti. Utemeljitev strategije samozaposlovanja pa tudi pokaže, kako (neo)liberalizem strukturne vzroke družbenih neenakosti prelaga na pleča posameznika s slavljenjem »individualne odgovornosti«: »[Samozaposlovanje] s širjenjem podjetniške miselnosti in kulture motivira presežne delavce in brezposelne osebe za samoaktiviranje in reševanje lastne brezposelnosti.« (NAPZ, 2004: 14)¹⁹ Tako ne čudi, da se mnogoteri sodobni programi, ki jih financira EU, izvajajo pa nevladne organizacije, pogosto na podlagi prostovoljnega – beri neplačanega – dela, »osredotočajo na krepitev in razvijanje moči oziroma spretnosti posameznih Romov, trening socialnih veščin (kot so komunikacijske spretnosti ipd.), spodbujanje širše romske skupnosti k čim bolj aktivnemu udejstvovanju na socialnem in političnem področju« (Urh, 2009: 99). Povedano drugače, posa-

¹⁶ Dostopno na http://www.vlada.si/fileadmin/dokumenti/si/projekti/projekti_do_2009/akcijski_nacrt_zaposlovanja_04.pdf, 15. november 2011.

¹⁷ V Slovenski izhodni strategiji 2010–2013 lahko ponovno beremo, da je OECD Sloveniji med drugim priporočila, da naj javni sektor – kjer je mogoče – uporablja pravno-organizacijske oblike zasebnega sektorja, za kar je potrebno »opravi analizo možnosti preoblikovanja javnih zavodov in javnih skladov v pravne oblike, kot jih določa Zakon o gospodarskih družbah«. Če politiki temu pravijo modernizacija javnega sektorja – beri pretakanja javnega denarja v privatne žepe, diktiranje metod in ciljev delovanja s strani zasebnih industrij, prelaganje tveganja privatnih investicij na javne institucije –, se zaposlenim podobna privatizacija javnih storitev kaže v načinu upravljanja zavoda po načelih zasebnih korporacij, katerih cilj je dobiček zavoda-podjetja in ne vračilo davkoplačevalskega denarja ter ohranjanje zaupanja državljanov v egalitarno politiko javne blagajne.

¹⁸ Leta 2003 je bilo med brezposelnimi 42,8 odstotka ljudi brez poklicne izobrazbe. Poleg tega je največji osip med tistimi, ki so vključeni v strokovno izobraževanje (NAPZ, 2004: 8). Ker je stopnja dosežene izobrazbe najpomembnejši vir dostopa do trga dela in iz te participacije izhajajoče pravice, ki so steber socialne varnosti posameznika, se tako oblikuje rizična skupina prebivalstva, ki se vrti v začaranem krogu revščine – nezadostne izobrazbe – naraščajoče marginaliziranosti.

¹⁹ Z vidika aktualnosti je zlasti zanimiva strategija reševanja brezposelnosti, ki jo Svetovna banka priporoča v poročilu *Roma Inclusion: An Economic Opportunity for Bulgaria, Czech Republic, Romania and Serbia*. Program mikrofinanciranja Kiut, ki ga že izvajajo na Madžarskem od februarja 2010, pomaga pripadniku romske skupnosti odpreti malo podjetje s pomočjo pridobitve kredita z 20-odstotno obrestno mero pod pogojem, da ima podjetje štiri do sedem zaposlenih, ki ne smejo biti člani istega gospodinjstva, in da odpre varčevalni račun pri Reiffeisen banki. Program se torej problema zaposlovanja rešuje na izjemno hausmannovski način, kot bi dejal Engels,

saj sta ravno financiralizacija in najemanja kreditov generatorja aktualne krize. Poleg tega je pomemben tudi pretok javnega denarja za privatne namene in osebne dobičke, saj program sofinancirajo evropski strukturni fondii in evropska komisija.

²⁰ Junija 2008 je s Praško deklaracijo češki senat pozval parlament EU, naj komunizem in nacizem prepoznata kot del evropske totalitarne dediščine. Evropski parlament je tako 2. aprila 2009 sprejel Resolucijo o evropski zavesti in totalitarizmu, s katero je 23. avgust postal dan spomina na žrtve vseh totalitarnih in avtoritarnih režimov.

²¹ V enem izmed prispevkov zbornika s posveta Romi, Slovenija, Evropa, ki je potekal 15. februarja 2002 v organizaciji INV, zvmemo, da »[r]omska skupnost v Sloveniji nima položaja nacionalne manjšine. Gre za posebno etnično skupnost, manjšino, ki ima posebne etnične značilnosti (lastni jezik, kulturo in druge etnične posebnosti).« (Obreza, 2003: 51) Naš poudarek.

mezniki, ki jih ni dosegla »šola kot vladajoči aparat neoliberalne države«, bodo interpelirani v vladajočo ideologijo »osebne odgovornosti« s pomočjo različnih nevladnih organizacij, zmagovalci indoktrinacije pa se bodo lahko pridružili političnim identitarnim bojem in poskrbeli za nadaljnje tolmačenje novodobne planetarne vulgate.

Poleg služenja mednarodnemu kapitalu z izpolnjevanjem zahtev njegovih institucionalnih zastopnikov (Mednarodni denarni sklad, Svetovna banka, Svetovna trgovska organizacija, Evropska unija, OECD) morajo sodobne nacionalne vlade tudi izpolnjevati določbe univerzalnega prava o varstvu človekovih pravic, ki jih predpisujejo njegove samozvane mesije (Svet Evrope, ZDA, EU) (Močnik, 2006: 54–59). S tem periferijo ohranjajo v njeni večni »zaostalosti«, lokalnim politikom pa priskrbijo opravičilo za njihovo hlapčevanje mednarodnemu kapitalu in nenehnim *austerity measures*, ki ga je deležen delavski razred. Zlasti Svet Evrope postsocialističnim državam vzhodne in jugovzhodne Evrope redno maha z moralističnimi in pokroviteljskimi poročili, ki jih pogosto izvajajo mednarodne in baje nevtralne finančne institucije (Svetovna banka, OECD), ki naj dokazujejo (ne)izpolnjevanje in nespoštovanje človekovih pravic v analiziranih državah ter kvalitativni manko obravnavanih regij na poti do

»civiliziranega in demokratičnega Zahoda« ali pa »prežitke komunizma«. A »tranzicija« je le posebna ideološka forma, ki se kaže prebivalcem tukajšnjega območja in služi za legitimacijo družbenih procesov po razpadu socializma in uveljavljanju neoliberalnih politik kot edinega načina za izhod iz »balkanskega barbarstva«, njeno hegemonijo pa uveljavljajo institucije tako imenovane mednarodne skupnosti, predstavniki Zahodne Evrope, ameriške visoke politike in mednarodnega gospodarstva (Močnik, 2003: 88–89).

Nadalje množičnost raziskav in poročil, ki preštevaajo žrtve nasilnega in diskriminatornega ravnanja z Romi v današnjih postsocialističnih državah kot tudi v njihovih predhodnicah, prispevajo k revizionizmu polpretekle zgodovine, s čimer se pridružujejo poskusom prikazovanja komunizma in fašizma kot obliki totalitarizma, ki želita izničiti dosežke socializma.²⁰ »V novi fazi globalizacije so se sistemske spremembe združile z ideološkimi interesi; razvile so se težnje po 'linearni' obnovi zgodovine, ki naj bi izključevala kritiko zahodnih politik« (Samary, 2008: 189). Poleg tega, da je bila Jugoslavija edina socialistična država, ki ni izvajala sistemskih asimilacijskih kampanj, ljubih voditeljem na Češkem, Poljskem, v Sovjetski zvezi, Romuniji in na Madžarskem (Urh, 2009: 79), so bili Romi v balkanskih državah zaradi drugačne povezanosti družbenih sfer dejansko bolj zastopani na vseh treh družbenih področjih, na pravno-političnem, kulturnem in ekonomskem.

Jugoslovanska ustava je namreč Romom priznala status uradno priznane etnične manjšine, s čimer so dobili pravico do političnega organiziranja in predstavnosti v političnih telesih – denimo v skopski svet leta 1948 – v osemdesetih pa tudi naroda, četudi so slednjega Romom priznali le v BiH in Črni gori (Crowe, 1994: 222–228). Slovenska ustava pa Romom ne prizna statusa narodne manjšine, saj jih v svoji esencialistični koncepciji naroda obravnava kot »neavtohtone« prebivalce, podobno kot imigrante,²¹ to razumevanje pa med drugim utrjujejo in legitimirajo študije Inštituta

za narodnostna vprašanja (INV).²² Romi danes potemtakem lahko sodelujejo v političnih debatah, a le pod pogojem, da sprejmejo esencialistično-biologistične podmene o skupnem izvoru, jeziku in kulturi, se pravi postavke, ki jih distancirajo od »pravih« pripadnikov naroda, to etnično ločevanje pa nadalje legitimira družbene neenakosti. Pravzaprav sodobna politična participacija Romov, naj se ta odvija na nacionalni ali pa na mednarodni ravni, kljub svoji kvantiteti v ničemer ne spremeni realnega družbenega položaja nemajhnega števila ljudi, ki živijo v bolj ali manj prekar- nih življenjskih razmerah in ki se sami ali pa jih drugi opredelijo za Rome. To navsezadnje le potrjuje že napisano²³ o razmerju in delovanju pravno-politične in ekonomske sfere v kapitalizmu. Njuna navidezna avtonomija nudi podlago nastanku (buržoaznega) prava, ki ljudi in njihova razmerja razume kot tržna razmerja enakosti med različnimi blagi v cirkulaciji ter tako ostaja slepo za konstitutivno ločitev, ki se odvija na ravni družbene produkcije.

Nadalje je na ekonomskem področju prevladujoči produkcijski način v samoupravnem socializmu – fordistična industrija s pomembnim deležem kmečkega prebivalstva – nudil zaposlitev in boljši življenjski standard neprimerno večjemu številu nižje kvalificiranih delavcev kot danes. V sredini prejšnjega stoletja je namreč v Jugoslaviji več kot 50 odstotkov odraslih, ki so se v popisu prebivalstva leta 1948 opredelili za Rome, delalo kot delavcev v tovarni oziroma vajencev, več kot 18 odstotkov pa je bilo kmetov ali ribičev, 273 jih je tvorilo tako imenovano romsko intelektualno elito, 9728 pa se jih je opredelilo za umetniške delavce²⁴ (Crowe, 1998: 222–223). Poleg tega je socialistično urejenim državam, najsi bo v socialdemokratskih različicah kapitalističnega centra ali pod komunističnimi vladami v perifernih deželah sistema, s pravičnejšo distribucijo bogastva in družbeno lastnino dejansko uspelo vpeljati enakost med prebivalstvom, kakršne ne pred njimi ne brez njih ne bi bilo (Močnik, 2006: 12).

Podobno bi lahko dejali tudi za kulturo: če je slednja v Jugoslaviji delovala avtonomno in je predstavljala nekakšen državni prestiž,²⁵ danes številne finančne spodbude za kulturne dejavnosti »etničnih« manjšin služijo bodisi spodbujanju kulturne industrije bodisi utrjevanju etnonacionalizma²⁶ – skrbijo torej za ohranjanje obstoječih odnosov dominacije in izkoriščanja z uničevanjem enotnosti ter solidarnosti delavskega razreda – pa naj bo to na ravni delovnih pogojev, s katerimi se soočajo umetniški delavci, ali pa na ravni sporočilnosti kulturnih del, saj se družbeno kritično produkcijo preprosto onemogoča s pomočjo zbirokratiziranih postopkov državnih in mednarodnih razpisov, ki postajajo pglavitni del financiranja različnih projektov, kot tudi z njihovimi ideološkimi premisami.

²² Po mnenju Šumi raziskave INV sledijo ideji o nujnosti vzgoje in korekture ustavnih manjšin, ki naj bi zaradi oddaljenosti (fizične za narodne manjšine, kulturne za Rome) imele premalo nacionalne zavesti/kulture/karakterja. (Šumi, 2000: 121). Njihovi predlogi za snovanje ustavnih in drugih pravnih aktov temeljijo zlasti na preučevanju »romskih etničnih značilnosti«, njihove etnične posebnosti pa gre razumeti kot izraz drugačnosti. Tako se ukrepi za reševanje »socialne problematičnosti Romov« skozi prizmo sistemskih ukrepov in zaščitne zakonodaje, ki naj integrirajo »izključene Rome«, v svojem kulturno relativističnem diskurzu vendarle bistveno ne razlikujejo od reformistično orientiranih raziskav slovenske romologije iz šestdesetih let (Janko Spreizer, 2002: 233).

²³ Glej prvi del prispevka.

²⁴ Po popisu prebivalstva je v povojni Jugoslaviji živelo 72.651 Romov, od tega 52.115 v Srbiji, 19.500 v Makedoniji, 405 na Hrvaškem, 46 v Sloveniji, 422 v BiH in 163 v Črni gori. Več kot 42 odstotkov vse romske populacije je imelo manj kot 14 let, ostali pa so bili stari večinoma od 15 do 59 let. Ker pa si je v Jugoslaviji vsak državljan lahko sam izbral svojo nacionalno pripadnost, vsi narodi pa so imeli enake pravice, so nekateri mnenja, da je bilo Romov dejansko veliko več (vsaj 160.000).

²⁵ Od tod tudi bogato kulturno institucionalizirano delovanje državljanov romske pripadnosti: leta 1978 je denimo izšla biografija o Titu v romskem jeziku, dve leti kasneje v Skopju pa prva romska slovnica v 3000 izvodih, ki je bila hitro razprodana. Leta 1981 je bila v Beogradu izdana največja antologija romske poezije, radijska postaja Tetovo v Makedoniji in radio Beograd pa sta oddajala vsakodnevne polurne oddaje v romskem jeziku.

²⁶ Denimo *Javni razpis za izbor kulturnih projektov na področju romske skupnosti v RS, ki jih bo v letu 2011 financirala Republika Slovenija iz proračuna, namenjenega za kulturo*, je med drugim še posebej podprl izvirna in prevodna dela iz humanističnih in družboslovnih ved, ki se nanašajo na *jezik, umetnost in kulturo romske skupnosti*, prav tako pa bo podprlo tudi dejavnosti, ki so

pomembne za ohranjanje in razvoj kulture romske skupnosti. (dostopno na http://www.mk.gov.si/si/javne_objave/razpisi_pozivi_in_javna_narocila/javni_razpisi/?tx_t3javnirazpis_pi1%5Bshow_single%5D=987, 15. november 2011) Če tokrat pustimo ob strani analizo terminologije, ki odzvanja vso romantično zanesenjaštvo 18. stoletja, kot tudi prednost narodotvornih čtiv pred kritičnimi obravnavami družbene realnosti, pa želimo opozoriti na sam *postopek izbire* projektov. Prijavitelji morajo namreč dokazati »romskost« prijavljenih dejavnosti, kjer je kriterij popolnoma arbitrarne narave, odločitev pa tako pada na pleča spontane ideologije ocenjevalca. Stvar bo nemara lažje razumljiva, če vprašanje malce preformuliramo in se vprašamo, kakšen kulturni projekt bi zadostil pogoju »slovenskosti« ... Leta 2008 me je zaposlena na MZK poučila, da plesna koreografija na glasbo zvezde srbskega turbo-folka Cece kot tudi izvajanje narodno-zabavne skladbe niso del »romske« kulture in posledično lahko kulturna prireditev, ki jo je prijavilo romsko društvo *Roma džan angle* iz Grosuplja, ostane brez finančne podpore ministrstva.

²⁷ V tem obdobju je delovalo osemdeset romskih organizacij, Slobodan Berbeski pa je bil kot predstavnik jugoslovanskih aktivistov izvoljen za predsednika prvega Svetovnega romskega kongresa leta 1971 v Londonu. Več o politični participaciji Romov v Evropi glej: Janko Spreizer, Alenka (2005): »Etničnost in aktivno državljanstvo : primer Romov v Sloveniji«, v: A. Ivančič in P. Javrh (ur.), *Z vsežuljenjskim učenjem do aktunega državljanstva*, Ljubljana: Andragoški center Slovenije, dostopno na http://llw.acs.si/ac/09/cd/full_papers_plenary/Janko_si.pdf, 15. november 2011.

²⁸ Naj tu omenimo le, da je odločitev, kaj je produktivno in kaj neproduktivno delo ter kaj je visoka in kaj nizka mezda, posledica določenega zgodovinskega trenutka.

ščanje revščine, vznik ogroženih družbenih skupin (mladi, brezposelni, revni), spreminjanje vrednostnega sistema v prid individualizma, razpad tradicionalnih mrež in skupnostnih vezi, ki so omogočale skrb za tiste, ki so bili izključeni iz sfere »produktivnega dela« (Močnik, 2003: 83–85).²⁸ Vsakršna produkcija in družbena vez se morata podrediti imperativu nenehne aku-

Pri tem pa velja poudariti, da je ravno kulturna sfera odigrala pomembno vlogo v času družbeno-ekonomske krize, ki je Jugoslavijo začela pestiti v šestdesetih, ogroziti pa v osemdesetih, njen razplet pa je vodil v oblikovanje neodvisnih republik na podlagi etničnih obračunov, državnih vojn in genocidov – poseben primer slednjega je ravno tako imenovani izbris prebivalcev iz državnega registra. Posamezni narodi znotraj Federativne republike Jugoslavije so kljub strogo centraliziranemu državnemu aparatu gojili narodna čustva in predvsem s kulturnim delovanjem širili nacionalistične ideje v posameznih republikah. Tudi romske kulturniške vodje so sledili valu kulturalizacije prebivalstva, njihovo uspešnost pa dokazujeta popis prebivalstva v letu 1981, ko se je za Rome opredelilo neprimerno več državljanov kot v popisu leta 1971, kot tudi njihovo angažiranje na političnem področju.²⁷ Kulturniške nacionalne elite so tako skrbele za duhovno dobrobit lastnega naroda, okrepljene narodne zavesti pa so do svojega izraza oziroma ideološke prevlade prišle ravno v procesih razpadanja Jugoslavije in osamosvajanja njenih narodov na podlagi etničnih ločnic. Stranke antikomunistične in nacionalistične koalicije so lahko razdrle tedanjo politično kulturo in kulturo solidarnosti med etnično izjemno heterogenim prebivalstvom ravno zaradi opore v ideoloških aparatih države prejšnjega sistema, s pomočjo katerih so lahko vpeljale hegemonijo in uveljavile novo vladajočo politično kulturo z etno-nacionalistično zasnovo.

Kot v enem izmed intervjujev pravi Miklós Támás (Szeman, 2009), je obnova kapitalizma v bivših socialističnih državah namesto družbe dobrin vsilila družbo rezov (v javnem sektorju), hkrati pa je bila ideja svobode zavržena in dokončno odpravljena, ko se je odpravo egalitarne državne redistribucije začelo enačiti s (kapitalistično/pravno) svobodo. Nasprotno pa je bila legitimnost socialističnega režima odvisna ravno od zagotavljanja vsaj minimalne blaginje in njene čim egalitarnejše distribucije med prebivalstvom. Navsezadnje je »tehnološka razvitost«, se pravi razvitost tehnološke infrastrukture in izobražena delovna sila, ki je predstavljala eno glavnih prednosti Slovenije pred preostalimi tranzicijskimi državami, ravno dediščina politike socializma.

Tranzicija je za delovno ljudstvo v vseh socialističnih državah pomenila predvsem padec ekonomske aktivnosti, naraščanje brezposelnosti, zlasti med mladimi in tistimi, ki izpadejo iz izobraževalnega sistema, slabšanje življenjskega standarda, nara-

mulacije kapitala, ki dejansko vzpostavlja neenakopravnost in odsotnost resnične demokratične udeležnosti pri kolektivnem odločanju ter povečuje razredne razlike, ki se kažejo v neenakem dostopu do izobraževanja, do zdravstvenih storitev in do spodobnega, doživljenjsko zagotovljenega dohodka (Wallerstein, 1999: 59–66). Četudi postaja prekarizacija oziroma polproletarizacija gospodinjev vsakdan čedalje večjega števila slovenskih gospodinjev, nas njena vseprisotnost ne sme zavesti. Vzrok porasta ne-varnih delovnih razmerij ne gre iskati v novem razvoju kapitalizma, ampak zgolj v širitvi že obstoječih načinov podrejanja delovne sile na nova področja.²⁹

Rast družbenih neenakosti z razpadom »tradicionalne« socialne države pogojuje spontane reakcije »navadnih« ljudi, kot pravi Wallerstein (1999: 45), katerih simbolna točka strahov so zlasti priseljenci s slabše razvitih območij in vsi tako imenovani nepravi državljani. Vzrok bojazni te ekonomsko in ideološko heterogene skupine, katere skupna značilnost je, da nihče od njih nima moči kot posameznik, tiči v upadanju legitimnosti držav, njeni militarizaciji in privatizaciji javnih politik ter v naraščajoči prekarizaciji in fleksibilizaciji dela, ki zmanjšujeta eksistenčno varnost. Naraščajoči kriminal in etnični konflikti so tako le posledica družbene negotovosti. »Rasizem in netolerantnost, čeprav sta nedostojna slehernega človeka, sta spontani odgovor ljudstva, ki je zamenjal razredni boj z rasnim bojem« (Breznik, 2005: 140).

Aktualna kriza je jasno pokazala, da se bitka bije na strukturni in ne na ideološki ravni, saj smo vsi *les juifs allemands*. Odprto pa ostaja vprašanje, ali bo delavskemu gibanju tudi tokrat uspelo odpraviti sektaške ideološke ločnice in se združiti v razred v boju zoper odnose dominacije in izkoriščanja. Delavski razred, ki ga povezuje strukturna ločitev od proizvodnih sredstev, se pravi ločitev, ki določa vsakega delavca, ne glede na barvo, spol, starost, etnično, narodno ali kar je drugih pripadnosti »zamišljenim skupnostim«, je bil in je nosilec družbenih sprememb.³⁰ Uspešnost delavskega boja je tako odvisna od politične volje in sposobnosti delavskega razreda, da kritično reflektira dano zgodovinsko situacijo in svojo trenutno politično sestavo ter da zasnuje novo, alternativno politično sestavo, ki bo delovno silo ponovno vzpostavila v razred.

Prihodnost je torej odvisna od *politične* odločitve in *kolektivnega* upora.

Literatura

- ALTHUSSER, L. *et al.* (1980): Ideologija in estetski učinek (ur. Zoja Skušek). Prev. Mladen Dolar *et al.*, Ljubljana: Cankarjeva Založba.
- AMIN, S. (2009): *Eurocentrizem: kritika neke ideologije*. Prev. Katja Kraigher. Ljubljana: Sophia.
- BALIBAR, E. in I. WALLERSTEIN (1991): *Race, Nation, Class: Ambiguous Identities*, London: Verso, str. 71–85 in 107–112.
- BOURDIEU, P. IN L. WACQUANT (1996): »On the Cunning of Imperialist Reason, Theory, Culture, Society«, 16(1), str. 41–58, dostopno na <http://www.loicwacquant.net/assets/Papers/CUNNINGIMPERIALISTREASON.pdf>, 15. november 2011.
- BREZNIK, M. (2005): »Umazano delo, umazano ljudstvo«, v: V. Leskošek (ur.), *Mi in oni: nestrpnost na Slovenskem*, Ljubljana: Mirovni inštitut, str. 131–148.
- BREZNIK, M. (2009): *Kultura danajskih darov: od mecenstva do avtorstva*. Ljubljana: Sophia, str. 9–29.

²⁹ Več o institucionalizaciji atomizacije slovenskega delavskega razreda na podlagi direktiv mednarodnih organizacij in EU glej zbornik Goran Lukič in Rastko Močnik (ur.), *Sindikalno gibanje odpira nove poglede*, ZSSS, Ljubljana, 2008; za širšo analizo glej Bologna S., »Nove oblike dela in srednji razredi v postfordistični družbi«, v: Gal Kirn, *Postfordizem: razprave o sodobnem kapitalizmu*, Mirovni inštitut, Ljubljana, 2010, str. 133–147; Močnik Rastko, *Spisi iz humanistike*, Založba /*cf., Ljubljana, 2009, str. 383–438.

³⁰ Za teoretizacijo revolucionarnega elementa proletarskega gibanja glej Močnik, 2009, str. 394–403.

- CENTRIH, L. (2007): »Cigo iz Ambrusa«, *Medijska preža: bilten za opazovanje medijev*, št. 28 (maj 2007), str. 38.
- DRAGOŠ, S. IN V. LESKOŠEK (2003): *Družbena neenakost in socialni kapital*. Ljubljana: Mirovni Inštitut.
- GLASS, R. (1962): »Outsiders-Insiders: The position of Minorities«, *New Left Review*, letn. 17, str. 34–45.
- HANŽEK, M. in M. GREGORČIČ (ur.) (2001): *Poročilo o človekovem razvoju: Slovenija 2000–2001*, Ljubljana: Urad za makroekonomske analize in razvoj.
- HOBBSAWM, E. (1996): »Identity politics and the Left«, *New Left Review*, letn. 217, str. 38–47.
- JANKO SPREIZER, A. (2002): *Vedel sem, da sem Cigan - rodil sem se kot Rom : znanstveni razisem v raziskovanju Romov*. Ljubljana: Institutum Studiorum Humanitatis - Fakulteta za podiplomski humanistični študij.
- JANKO SPREIZER, A. (2005): »Etničnost in aktivno državljanstvo : primer Romov v Sloveniji«, v: A. IVANČIČ in P. JAVRH (ur.), *Z vseživljenjskim učenjem do aktivnega državljanstva*, Ljubljana: Andragoški center Slovenije, dostopno na http://lw.acs.si/ac/09/cd/full_papers_plenary/Janko_si.pdf, 15. november 2011.
- LEVITAS, R. (1996): »The concept of social exclusion and the new Durkheimian hegemony«, *Critical Social Policy*, letn. 16 (1996), št. 46, str. 5–20.
- MARX, K. (1979): »Prispevek h kritiki politične ekonomije«, v: MARX, K. in F. ENGELS, *Izbrana dela IV*, prev. Mirko Rupel, Ljubljana: Cankarjeva založba.
- MEIKSINS WOOD, E. (1998): *Democracy against Capitalism: Renewing Historical Materialism*, Cambridge: University Press.
- MOČNIK, R. (1999): *3 teorije: Ideologija, nacija, institucija*. Ljubljana: Založba /*cf.
- MOČNIK, R. (2003): *Teorija za politiko*. Ljubljana: Založba /*cf.
- MOČNIK, R. (2006): *Svetovno gospodarstvo in revolucionarna politika*. Ljubljana: Založba /*cf.
- MOČNIK, R. (2008): »Mezda, cena in profit«, v: G. LUKIČ in R. MOČNIK (ur.), *Sindikalno gibanje odpira nove poglede*, ZSSS, str. 34–83.
- MOČNIK, R. (2009): *Spisi iz humanistike*. Ljubljana: Založba /*cf.
- OBREZA, J. (2003): »Romi v slovenskem pravnem redu in njihova politična participacija na lokalni ravni v luči predvidenih zakonskih sprememb«, v: V. KLOPČIČ in M. POLZER, *Evropa, Slovenija in Romi: zbornik referatov na mednarodni konferenci v Ljubljani, 15. februarja 2002*, Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, str. 47–89.
- PIASERE, L. (1994): »Les Tsiganes sont ils 'bon à penser' anthropologiquement?«, *Études tsiganes*, št. 2, Pariz: FSNAT, str. 19–38.
- SAMARY, C. (2008): »'Polpretekla zgodovina' v družbeno-ekonomskih analizah Jugoslavije v obdobju hladnih vojn«, *Borec*, št. 648-651, Ljubljana: Društvo za proučevanje zgodovine, literature in antropologije, str. 181–197.
- STANOJEVIĆ, M. (2008): »Slovenski postfordizem v kontekstu evropeizacije: konkurenčno (samo)izčrpavanje delac«, v: G. LUKIČ in R. MOČNIK (ur.), *Sindikalno gibanje odpira nove poglede*, ZSSS, str. 23–33.
- SVETOVNA BANKA (2010): *Roma Inclusion: An Economic Opportunity for Bulgaria, Czech Republic, Romania and Serbia*. Svetovna Banka.
- SZEMAN, I. (2009): »The Left and Marxism in Eastern Europe: An Interview with Gáspár Miklós Tamás«, *Mediations: Journal of the Marxist Literary Group*, letn. 24, št. 2, dostopno na <http://www.mediationsjournal.org/articles/the-left-and-marxism-in-eastern-europe>, 15. november 2011.
- ŠKRABA, U. (2007): *Integracija Romov v Občini Grosuplje*, magistrsko delo, Ljubljana: [U. Škraba], dostopno na http://dk.fdv.uni-lj.si/magistrska/pdfs/mag_Skraba-Urska.PDF, 15. november 2011.
- ŠUMI, I. (2000): *Kultura, etničnost, mejnost: konstrukcije različnosti v antropološki presoji*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- URH, Š. (2009): *Etnično občutljivo socialno delo z Romi*, doktorska dizertacija, Ljubljana: [Š. Urh], dostopno na <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-VMTQFKSS>, 15. november 2011.

- WALLERSTEIN, I. (1999): *Utopistike ali Izbira zgodovinskih možnosti 21. stoletja / Dediščina sociologije: obljuba družbenih ved*. Prev. Polona Mesec. Ljubljana: Založba /*cf.
- WALLERSTEIN, I. (2006): *Uvod v analizo svetovnih-sistemov*. Prev. Tanja Rener. Ljubljana: Založba /*cf.
- ZORN, J. (2010): »Vpisani kot delavci, izbrisani kot Neslovenci: pogled izbrisanih na obdobje tranzicije«, v: N. KOGOVSĚEK et al. (ur.), *Brazgotine izbrisa: prispevek h kritičnemu razumevanju izbrisa iz registra stalnega prebivalstva Republike Slovenije*, Ljubljana: Mirovni Inštitut, str. 19–47.

Internetni viri

- Strategija vzgoje in izobraževanja Romov v Sloveniji (Dopolnilo k Strategiji 2004)*, dostopno na http://www.mss.gov.si/fileadmin/mss.gov.si/pageuploads/podrocje/razvoj_solstva/projekti/Strategija_Romi_dopolnitev_2011.pdf, 15. november 2011.
- <http://www.errc.org/cms/upload/file/attacks-list-in-hungary.pdf>, 15. november 2011.
- <http://www.errc.org/cms/upload/file/ecprogress-serbia-2011.pdf>, 15. november 2011.
- <http://www.independent.co.uk/news/world/europe/four-jailed-for-roma-attack-in-czech-republic-2112027.html>, 15. november 2011.
- http://www.grosuplje.si/portal_obcina/www/index.php, 15. november 2011.
- <http://www.zakonodaja.com>, 15. november 2011.
- http://www.varuh-rs.si/index.php?id=1370&tx_ttnews%5Bpointer%5D=52&tx_ttnews%5Btt_news%5D=132&tx_ttnews%5BbackPid%5D=48&cHash=daff9eaa30, 15. november 2011.
- http://www.vlada.si/fileadmin/dokumenti/si/projekti/projekti_do_2009/akcijski_nacrt_zaposlovanja_04.pdf, 15. november 2011.
- http://www.mk.gov.si/si/javne_objave/razpisi_pozivi_in_javna_narocila/javni_razpisi/?tx_t3javnirazpis_pi1%5Bshow_single%5D=987, 15. november 2011.
- http://www.mddsz.gov.si/si/delovna_podrocja/trg_dela_in_zaposlovanje/delo_na_crno/skupaj_ustavimo_delo_in_zaposlovanje_na_crno_za_svetlo_prihodnost/, 15. november 2011.
- <http://www.delo.si/gospodarstvo/podjetja/kako-so-izcrpavali-gradbeno-podjetje-grosuplje-financne-akrobacije-prek-ciprskih-druzb.html>, zadnjič pregledano, 15. november 2011.

Mariborski Romi – od priseljevanja do sodobnih praks

Prvi romski priseljenci so se v Maribor s Kosova in balkanskih držav začeli naseljevati leta 1961. Takrat so družine lažje poskrbele za ugoden socialni status zaradi ekonomskih potreb po zaposlovanju delavcev v regiji, manj zapletenih birokratskih postopkov in strpnejšega okolja. Po osamosvojitvi Republike Slovenije so bili tudi Romi med izbranimi iz registra stalnih prebivalcev, obenem pa so mnogi ostali brez dela zaradi padca industrijske proizvodnje. Danes romska skupnost formalno deluje prek dveh društev, Romskega društva Romano Pralipe in Romskega društva Romano Anglunipe, ki pa med seboj nista povezani. Skupini na različen način ohranjata kulturno identiteto in tradicionalne vzorce, povezane z versko opredelitvijo, ohranitvijo romskih kulturnih identitet in oblačenjem, četudi obe skupini deloma ohranjata običaj dogovorjenih porok. Združenje ustvarjalnih ljudi na področju kulture (ZULK) je prepoznalo nekaj ključnih omejitev za uspešno skupno sodelovanje obeh društev. Skupina za romska in etnična vprašanja pri Urbanih brazdah, ki poteka v sklopu Zavoda Maribor 2012 – EPK, identificira problematiko mariborske romske skupnosti, preučuje možnosti izvajanja emancipacijskih praks in oblikuje projekte za avtonomno in suvereno zastopanje posameznikovih interesov. S tem bodo vse dosedanje aktivnosti, povezane z romskimi vprašanji, nadgrajene znotraj mariborske lokalne skupnosti in širše.

Ključne besede: Romi, Maribor, segregacija, strategije polnomočenja.

Mira Muršič, mentorica/svetovalka za kulturno-umetniške programe, pretežno se ukvarja z romskimi in etničnimi vprašanji ter zagovarja enake možnosti.

Proces komodifikacije delovne sile v slovenski tranziciji: konstrukcija Romov in dekonstrukcija delavskega razreda

Prispevek reflektira položaj prebivalcev romskih naselij v Grosuplju skozi procese uničevanja delavske solidarnosti in socialne države v času slovenske tranzicije ter po priključitvi slovenske države v EU. Pri tem se opira zlasti na Wallersteinov koncept gospodinjstva kot ene izmed institucij kapitalističnega sistema. V začetku spremembe politično-ekonomskega sistema je bilo treba določiti kriterije za pridobitev državljanstva in socialnih pravic ter kriterije odpuščenja delavcev. Nacionalistični diskurz tako ni le legitimiral etničnega hierarhiziranja gospodinjstev glede na prejeti dohodek in izbrisa državljanov iz državnega registra, ampak je tudi prispeval k prekarizaciji vseh nizkokvalificiranih delavcev, kamor sodi tudi večina grosupeljskih Romov. Nove razmere profitabilnosti in konkurence silijo podjetja v nenehno nižanje stroškov delovne sile, njihovo početje pa nadalje legitimira država. Prilagoditev zakonodaje manjšinskemu pravu EU nadalje vzdržuje obstoječi položaj romskih prebivalcev: država naraščajočo formalno brezposelnost in družbene neenakosti odpravlja z uzakonjenjem negotovih oblik zaposlitve (program javnih del), svoje početje pa uspešno prikriva s podpiranjem političnih bojev za pravice romske skupnosti, s čimer navsezadnje le priskrbi pravno podlago etničnemu hierarhiziranju delovne sile. Etnizacija in prekarizacija delovne sile pa slabita moč in solidarnost delavskega razreda.

Ključne besede: delavski razred, gospodinjstva, etničnost, Romi, prekarizacija, slovenska tranzicija.

Ana Podvršič je diplomirala iz sociologije kulture na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Trenutno študira na École des Hautes Études en Sciences Sociales v Parizu, kjer se ukvarja z vprašanjem lastnine med spremembo slovenskega družbeno-ekonomskega sistema.

Key words: Roma, Maribor, segregation, powerment strategies.

Mira Muršič is mentor/adviser of cultural-artistics programmes. She engages in Gypsy and ethnic questions mostly and advocates equal possibilities.

83–101 Ana Podvršič

Process of Labour Power Commodification during the Slovenian Transition: Construction of the Roma and the Deconstruction of the Working Class

The article examines the situation faced by the inhabitants of Roma settlements in Grosuplje through the process of disintegration of workers' solidarity and the welfare state during the Slovenian transition and in the aftermath of the country's accession to the EU. In so doing, the paper draws mostly upon Wallerstein's concept of the household as one of the institutions of the capitalist system. When the political and economic system began to change, the criteria for acquiring citizenship and social rights – along with the criteria for laying-off workers – needed to be established. The nationalistic discourse thus not only legitimised the ethnical hierarchy of households according to income and the erasing of citizens from the state register, but also contributed to the precarisation of all low-qualified workers, including the greater part of the Grosuplje Roma population. New conditions demanding profitability and competition force companies into constantly lowering labour costs. These actions are further legitimised by the state. The harmonisation of the legislation with EU *legal* framework for the protection of *minority* rights encourages the existing conditions faced by the Roma population: the state is eliminating ever-increasing formal unemployment and social inequalities by enforcing precarious forms of employment (the public works programme). This behaviour is successfully covered up by encouraging political battles for the rights of the Roma community, thus giving way to a legal basis for the ethnic hierarchisation of the workforce. The ethnicisation and precarisation of the workforce in turn lessen the power and solidarity of the working class.

Keywords: working class, households, ethnicity, Roma, precarisation, slovenian transition.

Ana Podvršič graduated from the sociology of culture on the Faculty of Arts in Ljubljana. She is currently studying at the School for Advanced Studies in the Social Sciences (EHESS) in Paris where she is researching the question of property during the change of Slovenian socio-economic system.

103–112 Vesna Leskošek

The Impact of the Social State on the (Non) dependency of Workers from the Market Condition of Employment

The Social state was a result of the labour movement fights in times of industrialisation and was based on the universal principles of social justice, equality and solidarity. Those principles are also fundamental for the post-war European democracies. Labour and trade-union battles gained their power from social inequalities that were produced by capitalism. The Welfare state was therefore a political consensus that was a result of those battles. It is important to know what conceptual shifts in regards to labour and, consequently, in the status of workers have been made in current reforms. The vocabulary in regards to the welfare state influenced the change in meanings and consequently in social rights. Words like capitalism, class, exploitation, domination, inequalities are replaced with flexibility, management, employability, underclass, exclusion, new economy, tin state etc. In social policy neo-liberalism is reflected in lowering the level of social rights and abandoning welfare principles, in privatisation of public services and in individualisation of the relation between the workers and owners of capital. Such politics are supported with the individualisation of blame for failure, with the criminalisation of the welfare recipients and with the *pathologisation* of their personalities. The main aim of such politics is to abandon the concept of the welfare state.

Keywords: capitalism, social state, work, equality, social justice, social rights.